

IUS MATRIMONIALE

Ze studiów nad kościelnym prawem małżeńskim

(pod redakcją ks. Wojciecha Góralskiego)

TOM V

LUBLIN 1994

Nihil obstat
Ks. dr Sławomir Nasiorowski

Imprimatur
Ks. Ireneusz Kaczorek
Wikariusz Generalny

Płock, 13.01.1994 r.
Nr 63/94

Redaktor techniczny
mgr Wiesław Kowalski

KWESTIA WYCHOWANIA DZIECI W RODZINIE W DOKUMENTACH ROBOCZYCH SOBORU WATYKAŃSKIEGO II

Sprawa wychowania dzieci jest stale aktualna nie tylko dlatego, że przysparza rodzicom i wychowawcom wiele trosk i kłopotów, ale także dlatego, iż od dobrego wychowania dzieci zależy przyszłość Kościoła i społeczności świeckiej. Współczesna nauka Kościoła dotycząca wychowania dzieci w rodzinie zawarta została przede wszystkim w dokumentach Soboru Watykańskiego II oraz w normach nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego¹. Aby dokumenty te dobrze odczytać i zrozumieć, konieczne wydaje się sięgnięcie także do schematów roboczych Soboru oraz Komisji Kodyfikacyjnej, w których poruszono kwestię wychowania dzieci w rodzinie. W niniejszym artykule ograniczę się tylko do analizy dokumentów roboczych Soboru dotyczących wychowania w rodzinie. Przedstawione tu wyniki badań są przykładem uwzględnienia zasad (zamieszczonych w tymże tomie) dochodzenia do właściwej interpretacji uchwał Soboru Watykańskiego II.

W czasie prac ostatniego Soboru problem wychowania dzieci w rodzinie omawiany był w kilku komisjach, a wynikiem tych prac były sformułowania związane z problematyką wychowania, zawarte w różnych schematach soborowych². Najpierw sformułowania takie pojawiły się w początkowych schematach dotyczących małżeństwa, następnie w schematach Konstytucji o Kościele w świecie współczesnym i w schematach Deklaracji o wychowaniu chrześcijańskim, a pod koniec Soboru także w schematach innych dokumentów. Interesujący jest przebieg soborowej debaty nad wychowaniem w rodzinie, gdyż wykazuje ona bogactwo zagadnień z tym związanych, z których nie wszystkie znalazły się w ostatecznych dokumentach Soboru. Wszystkie dyskutowane na Soborze kwestie służą pogłębieniu problematyki i właściwej interpretacji znanych już uchwał soborowych.

1. W pierwszych schematach dotyczących małżeństwa

Pierwszymi roboczymi dokumentami soborowymi dotyczącymi małżeństwa i wychowania były schematy *De castitate, virginitate, matrimonio, familia* oraz schematy *De matrimonii Sacramento*. Problem wychowania poruszany był także w schemacie *De cura animarum*. Chociaż powyższe schematy nie zostały uchwalone w formie końcowych dokumentów soborowych, treści w nich zawarte wpłynęły na kształt końcowych uchwał Soboru.

Inne były dzieje konstytucji dogmatycznej *De Ecclesia*. O wychowaniu w

rodzinie wspomina się w niej raczej marginalnie, ale z racji wczesnego jej uchwalenia (21 XI 1964) wskazane jest omówienie sformułowań w niej zawartych razem ze schematami wcześniejszymi.

W dokumencie wprost potępia się teorie, które odmawiają rodzinie i Kościołowi prawa do wychowania dzieci a pierwszorzędne prawo w tej materii przyznają władzy świeckiej. Napiętnuje się też surowo tych, którzy tworzą niegodziwe prawa dotyczące małżeństwa i rodziny lub formalnie współpracują przy ich opracowywaniu¹⁰.

W poprawionym schemacie *De castitate, virginitate, matrimonio, familia* (z 13 VII 1962) nie wprowadzono żadnych zmian w przedstawionych wyżej sformułowaniach dotyczących zasad wychowania dzieci¹¹. Schemat ten jednak nie został poddany pod dyskusję i nie był głosowany.

Do przedstawionego w październiku 1963 r. schematu dekretu *De cura animarum* dołączono siedem dodatków¹². W "*Adnexum VII*" (*De populi christiani institutione*) zamieszczono kilka ciekawych uwag o wychowaniu. W świetle tego tekstu należy młodzież pouczać o uprawnieniach i obowiązkach małżonków, a szczególnie o obowiązku chrześcijańskiego wychowania dzieci¹³. Rodzice winni przekazać dzieciom pierwsze zasady wiary, przygotować je do przyjmowania Eucharystii i dbać aby korzystały z katechizacji w szkole lub przy parafii. Gdzie niedostępna jest katechizacja, rodzice sami obowiązani są przekazać dzieciom pełne zasady nauki chrześcijańskiej¹⁴.

W schemacie dekretu *De matrimonii Sacramento* (z 19 VII 1963) zaleca się duszpasterzom, aby często przypominali rodzicom o ich poważnym obowiązku (*grave officium*) chrześcijańskiego wychowania dzieci. Szczególnie podkreślono tam obowiązek odpowiedniego przygotowania dzieci do małżeństwa, wymieniając wprost pouczenie o tajemnicy przekazywania życia i o istocie miłości małżeńskiej¹⁵. Następna wersja tego schematu, skrócona do 3-stronicowego wotum (z 27 IV 1964) nie zawierała sformułowań dotyczących wychowania w rodzinie¹⁶. W ostatniej wersji tego schematu (*Votum de matrimonii Sacramento*), która ojcom Soboru wręczona została 10 XI 1964 r., powtórzono sformułowania o wychowaniu zawarte w schemacie dekretu z 19 VII 1963, a które zostały pominięte w wotum z kwietnia 1964 r.¹⁷.

W wypowiedziach dotyczących treści tych schematów zwrócono uwagę na rękojmie katolickiego wychowania dzieci. Domagano się, aby przy zawieraniu małżeństw mieszanych pozostawiano te rękojmie tylko dla strony katolickiej. W jednym z pisemnych wniosków proponuje się np. nowe uregulowanie dwu istotnych kwestii prawnych: 1) aby do złożenia rękojmii dotyczących katolickim wychowaniu dzieci (przy zawieraniu małżeństwa mieszanego - c. 1061) zobowiązywać tylko stronę katolicką, 2) aby uchylić ekskomunikę (c. 2319) za niekatolickie wychowanie dzieci¹⁸.

W schemacie konstytucji *O Kościele* (z 4 VII 1963) wielkie wychowawcze zadanie rodziców - przyrównane do zadania biskupów - wyrażono stwierdzeniem, iż często są oni pierwszymi zwiastunami wiary dla swoich dzieci oraz rozwijają w nich święte Boże powołanie¹⁹. Wychowanie winno odbywać się w duchu chrześcijańskim (*christiana mente*) i prowadzić do zaszczepienia praktykowania cnót ewangelickich²⁰.

W następnym schemacie tejże konstytucji (z 3 VII 1964) wychowawcze zadania rodziców zostały wyrażone bardziej szczegółowo. W każdym przypadku (a nie tylko "często", jak to było w poprzednim schemacie) uznaje się ich za pierwszych głosicieli wiary wobec, swoich dzieci, a to głoszenie dokonuje się po-

przez ich słowo i osobisty przykład ²¹. Winni oni popierać każde powołanie swego dziecka, nie tylko duchowe, choć to ostatnie w sposób szczególny ²². Obowiązek wychowywania dzieci "w duchu chrześcijańskim" zastąpiono sformułowaniem wyraźnie określającym, iż wychowanie to ma być prowadzone zgodnie z nauką chrześcijańską (*christianis doctrinis*) ²³. Ciekawe, iż nie postawiono tu wymogu zgodności wychowania z nauką katolicką, choć wydaje się że o to właśnie chodziło.

2. W schematach "O Kościele w świecie współczesnym"

W pierwszym schemacie (z 3 VII 1964) *De Ecclesia in mundo huius temporis* (nr 21) stwierdza się najpierw, iż zgodnie z naturalnym porządkiem ustalonym przez Stwórcę dzieci winny być wychowywane w zdrowych rodzinach ²⁴. Rodzicom przysługuje prawo wychowywania religijnego dzieci zgodnie z własnym sumieniem ²⁵. W planowaniu zaś wielkości rodziny powinni rodzice uwzględnić także swoje możliwości wychowawcze ²⁶.

W "Adnexum II" (do omawianego schematu) stwierdzono wyraźnie, że wychowanie dzieci stanowi wrodzone i specyficzne ukierunkowanie małżeństwa, a więc jest jego celem ²⁷. Ponadto bliżej określony w nim został zakres zadań wychowawczych rodziców: mają oni obowiązek doprowadzić dzieci do chrztu, wychowywać je słowem i własnym przykładem, przygotować je do przyjmowania Eucharystii, do życia w czystości oraz do rozpoznania powołania Bożego ²⁸.

W schemacie z maja 1965 r. poprawiono sformułowanie o wychowaniu w ten sposób, iż rodzice mają prawo nie tylko do religijnego wychowania dzieci, lecz do ich wszechstronnego wychowania, a w ramach tego wychowania wszechstronnego, szczególne prawo do wychowania religijnego ²⁹. Rodzice winni obowiązek wychowania wypełniać starannie ³⁰. Zakres wychowania uzupełniono zaleceniem, aby rodzice w odpowiednim czasie pouczali dzieci o godności i zadaniach miłości, aby przygotowali je do godnego narzeczeństwa i wyboru współmałżonka ³¹.

W dyskusji podczas czwartej sesji wielu biskupów podkreśliło wagę wychowania w rodzinie i konieczność niesienia jej pomocy ³². Gdy coraz bardziej krystalizowała się treść deklaracji "O wychowaniu chrześcijańskim", w omawianym tu schemacie pozostawały tylko stwierdzenia najbardziej podstawowe ³³. I tak w "Textus Recognitus" schematu z 12 XI 65 stwierdza się, iż rodzice są w dziele wychowania dzieci współpracownikami Bożej miłości i niejako przedstawicielami (*interpretes*) Boga ³⁴. "Małżonkowie ozdobieni A wychowywać winni przez własny przykład i modlitwę ³⁵. Wyraźniej też mówi się tutaj o obowiązku takiego wychowania do odpowiedzialności, aby młody człowiek mógł także wybrać święte powołanie ³⁶.

W "Textus denuo Recognitus" (z 2 XII 65) przez dodanie słowa "familiari" wyraźnie zaznaczono, iż małżonkowie winni pielęgnować modlitwę rodzinną i przez to wychowywać swoje dzieci dając im dobry przykład ³⁷. Do tekstu konstytucji dodano też sformułowanie o konieczności współdziałania obojga rodziców w dziele wychowywania dzieci oraz o szczególnym znaczeniu udziału ojca w ich wychowaniu ³⁸. Wyraźniej podkreślono też ciążący na władzy świeckiej obowiązek ochrony prawa rodziców do wychowywania dzieci zgodnie ze swoimi przekonaniem ³⁹.

3. W schematach "O wychowaniu chrześcijańskim"

W kwestii wychowania dzieci w rodzinie najistotniejsze są schematy wprost i zasadniczo dotyczące tego zagadnienia.

W pierwszym takim schemacie - "*Schema constitutionis De scholis catholicis*" z 22 IV 1963 r. - najbardziej interesujące jest stwierdzenie, że ciążyący na rodzinie obowiązek wychowania dzieci wynika z prawa naturalnego. W kolejnej wersji schematu, zaakceptowanej przez Pawła VI dnia 27 IV 1964 ⁴⁰, zagadnienie wychowania przez rodzinę poruszone zostało w numerach 5-7. Potwierdza się tam naturalne prawo rodziców do wychowania swoich dzieci, a także przyznaje się im prawo zakładania szkół, kierowania nimi i otrzymywania pieniędzy społecznych na ich funkcjonowanie ⁴¹.

Do powyższego projektu dołączony został inny schemat, nieco rozszerzony (mający nie 17, lecz 26 numerów) ⁴². Godne podkreślenia jest zawarte w nim stwierdzenie, iż przysługujące rodzicom z prawa naturalnego uprawnienie i najpoważniejszy obowiązek (*gravissima obligatio*) wychowania dzieci są nienaruszalne i niezbywalne (*inviolabili ac inalienabili*). Uprawnienie to może być ograniczone tylko w sytuacjach, gdy wymaga tego prawo naturalne lub pozytywne prawo Boże ⁴³. Ów najpoważniejszy obowiązek odnosi się do dzieła wychowania jako całości. Całe wychowanie winno być prowadzone w duchu określonym przez rodziców; przede wszystkim oni sami powinni dbać o to, zaś władze państwowe winny to ich uprawnienia zabezpieczać ⁴⁴.

W schemacie deklaracji *De educatione christiana* z 19 X 1964 na uwagę zasługuje stwierdzenie, iż na rodzicach ciąży szczególnie obowiązek (*gravissimum officium*) moralnego i religijnego wychowania swoich dzieci oraz uczynienia wszystkiego, aby dzieciom zapewnić takich nauczycieli, którzy pomogą im rozwijać formację chrześcijańską i ludzką. Obowiązkiem rodziców jest powierzanie swoich dzieci szkołom katolickim oraz wspieranie tych szkół ⁴⁵. Widać więc, że w tym schemacie wyraźnie zwrócono uwagę na szczególną (najwyższą) odpowiedzialność rodziców za religijne wychowanie dzieci.

W okresie końcowych prac nad deklaracją ponad 160 ojców Soboru domagało się, aby w jej tekście wyraźnie stwierdzić, iż chociaż władze cywilne mają obowiązek zewnętrznego (materialnego i organizacyjnego) zabezpieczenia działalności szkół, to jednak same zasady wychowania w szkołach, szczególnie wychowania religijnego, powinny być ustalone zgodnie z przekonaniem rodziców ⁴⁶. Żądano także jaśniejszego wyrażenia dwu uprawnień rodziców: 1) dostępności ich dzieci do szkół, w których formacja religijna jest na takim samym poziomie jak świecka, oraz 2) aby także w szkołach niekatolickich - zgodnie z zasadą wolności religijnej - dzieci miały możliwość otrzymania pełnej formacji katechetycznej i wychowania chrześcijańskiego ⁴⁷.

W ostatnim przedstawionym na Soborze schemacie deklaracji *De educatione christiana* ("textus emendatus" z 6 X 1965) wprowadzono wiele znaczących uzupełnień i przywrócono pewne sformułowania wcześniej usunięte. I tak w n. 3 deklaracji najpoważniejszym obowiązkiem "*gravissima obligatio*" rodziców odnośnie do wychowania znowu uzasadnił faktem, iż to oni dzieciom przekazali życie; ich wychowanie jest pierwszym i niezbywalnym uprawnieniem i obowiązkiem rodziców ⁴⁸. Wyraźniej sprecyzowano też zakres wychowania. Tak więc rodzice mają popierać pełne wychowanie osobowe i społeczne dzieci. Od najwcześniejszego wieku dzieci winny być uczone czci Boga i miłości bliźniego, zgodnie z wiarą na chrzcie otrzymaną. Dokładniej określa się też konieczną

pomoc innych instytucji. Poważny rodzicielski obowiązek wychowawczy wymaga pomocy całej społeczności, zgodnie z zasadą pomocniczości, która winna być świadczona z uwzględnieniem wniosków rodziców. Fundusze publiczne powinny być dzielone zgodnie z zasadą sprawiedliwości rozdzielczej, aby rodzice mogli dzieciom wybrać szkoły zgodnie ze swoim przekonaniem⁴⁹. Aby zapewnić taką możliwość, w numerze 6 deklaracji znowu mowa jest o konieczności wychowania moralnego i religijnego we wszystkich szkołach⁵⁰. W tekście zachęca się instytucje świeckie do troski o to, aby we wszystkich szkołach wychowanie dzieci mogło się odbywać zgodnie z moralnymi i religijnymi zasadami wyznawanymi przez rodziców⁵¹.

Dnia 13 października 1965 r. ojcowie otrzymali ostatnią relację bpa Deama, w której stwierdza on, iż zgodnie z życzeniami ojców w ostatnim tekście jeszcze bardziej uwypuklono pierwszorzędny obowiązek rodziców w zakresie wychowania, szczególnie misję rodziny chrześcijańskiej w zakresie rozwijania osobistej wiary dzieci od najmłodszeo wieku oraz obowiązek przygotowania dzieci do coraz pełniejszego uczestnictwa w życiu ludu Bożego i społeczności ludzkiej⁵².

4. W innych schematach uchwalonych pod koniec Soboru

Oprócz zasadniczych treści odnoszących się do wychowania dzieci, zawartych w omówionych wyżej schematach, niewielkie wzmianki o różnych aspektach wychowania znaleźć można także w kilku schematach innych dokumentów soborowych⁵³. Jednak nie wszystkie te wzmianki odnoszą się do wychowania przez rodziców. Aspekty prawne wychowania dzieci w rodzinie uwzględnione zostały w znaczniejszej mierze w schematach "O apostołstwie świeckich" oraz "O wolności religijnej". Porusza się tam szczególnie problemy zakresu wychowania, jego form oraz koniecznej ochrony i pomocy państwa.

W przygotowanym wiosną 1962 r. przez Komisję ds. Apostołstwa Świeckich schemacie *De apostolatu laicorum* było już stwierdzenie, iż małżonkowie swoje zadanie apostołskie spełniają m.in. przez to, iż po chrześcijańsku wychowują dzieci, przez co przygotowują je także do dzieł apostołskich⁵⁴.

W schemacie dekretu o apostołstwie świeckich z 22 IV 1963 r. (w n. 30 - *De familia*) stwierdza się, iż małżonkowie mają wspólny obowiązek chrześcijańskiego wychowania dzieci, wspomaganie ich w rozpoznaniu i wyborze powołania Bożego oraz rozwijania w nich ducha apostołatu⁵⁵. W następnej wersji tego dokumentu (z 27 IV 1964) tekst o wychowaniu rodzicielskim pozostał niezmienny⁵⁶. Dopiero w schemacie z 28 V 1965 r. tekst ten rozszerzono wprowadzając pewne sformułowania ze schematu Konstytucji *De Ecclesia* (z lipca 1964)⁵⁷. Stało się tak m.in. dzięki żądaniom niektórych ojców, aby wychowanie chrześcijańskie przedstawiać jako jeden z najważniejszych - wespół z rodzeniem - obowiązków apostołskich rodziny chrześcijańskiej⁵⁸.

W ostatniej przedstawionej na Soborze wersji dekretu o apostołstwie świeckich (z 29 X 1965) tekst o wychowaniu (zawarty w numerze 11 - *De familia*) jeszcze bardziej rozwinęto. Poza stwierdzeniem, iż rodzice są pierwszymi wychowawcami i głosicielami wiary, przygotowującymi swoje dzieci słowem i przykładem do życia chrześcijańskiego i apostołatu oraz wspomagającymi ich w wyborze stanu i powołania, dodaje się, iż swoim życiem winni oni ukazywać świętość i nierozzerwalność życia małżeńskiego, potwierdzić prawo i obowiązek chrześcijańskiego wychowania dzieci oraz bronić autonomii rodziny.

Innymi ważnymi dokumentami poruszającymi prawne aspekty wychowania dzieci były schematy deklaracji *De libertate religiosa*. W schemacie z 17 XI 1964 r. stwierdza się, iż rodzice mają prawo do określenia rodzaju wychowania religijnego przekazywanego ich dzieciom. Mają także prawo do tego, aby władze publiczne uznały ich uprawnienie do swobodnego wyboru szkół i innych instytucji wychowawczych oraz aby nie nakładały na nich z racji tego wyboru niesłuszných ciężarów⁵⁹.

W kolejnej wersji schematu (textus reemendatus, z 28 V 1965), tekst powyższy pozostał, a w numerze 7 dodano bardziej zdecydowane stwierdzenie, iż władze świeckie łamią prawa rodziców, jeśli ustalają jako dopuszczalny tylko taki sposób wychowania, którego formacja religijna jest całkowicie wyłączona⁶⁰.

W schemacie z 12 X 1965 r. znalazł się cały numer o wolności religijnej z poprzedniego schematu, tylko pod koniec (w numerze 5) dodano - na prośbę wielu ojców Soboru - jeszcze dokładniejsze określenie ewentualnych nadużyć władzy świeckiej⁶¹. Celem wprowadzenia tego uzupełnienia było lepsze zabezpieczenie prawa rodziców do zgodnego z ich przekonaniem wychowania religijnego ich dzieci⁶². Jednak myśl ta nie została wyrażona całkiem wyraźnie.

W ostatniej wersji schematu *De libertate religiosa* (rozdanej ojcom 17 XI 1965 r.) tekst zawarty w numerze 5 został prawie dosłownie powtórzony, a dodano oczekiwane sformułowanie wyraźnie przyznające rodzicom prawo domagania się wychowania dzieci zgodnie z ich (rodziców) przekonaniem ("iuxta suam propriam religiosam persuasionem")⁶³.

5. Wnioski

Problem wychowania omawiany był podczas Soboru przez różne komisje, które wypracowały wiele schematów soborowych. W początkowym okresie prac Soboru problematyką wychowania w rodzinie zajmowano się przede wszystkim przy opracowywaniu schematów *De castitate, virginitate, matrimonio, familia* (Komisja Teologiczna) oraz schematów *De matrimonii Sacramento* (Komisja ds. Sakramentów). Pobieżne wzmianki o wychowaniu znaleźć można także w schematach *De cura animarum* oraz *De Ecclesia*. Z tych wszystkich schematów w formie obowiązującego dokumentu soborowego uchwalona została już podczas II sesji Soboru tylko konstytucja dogmatyczna *O Kościele*. Wszystkie późniejsze schematy zajmujące się zasadniczo lub ubocznie problematyką wychowania dzieci zostały uchwalone w formie oficjalnych dokumentów soborowych. Należą do nich przede wszystkim schematy *O szkołach katolickich, O wychowaniu chrześcijańskim* oraz *O Kościele w świecie współczesnym*, zaś drugoplanowo także schematy *O apostołstwie świeckich* i *O wolności religijnej*. Najwięcej istotnych treści dotyczących wychowania w rodzinie zawartych zostało w schematach: *De castitate, virginitate, matrimonio, familia, De matrimonii Sacramento* (oba zaniechane), *De Ecclesia in mundo huius temporis* oraz *De educatione christiana*.

W obydwu przedstawionych przez Komisję Teologiczną schematach *De castitate, virginitate, matrimonio, familia* zawarty został dość pełny wykład nauki o wychowaniu w rodzinie. Podkreśla się w nich rangę i znaczenie wychowawczego obowiązku rodziców, ukazuje się metody i sposoby wychowania (słowo i przykład rodziców, uwzględnianie natury ludzkiej), a także określa się jego zakres. Wychowanie chrześcijańskie powinno - już od najmłodszego wieku

dziecka - w sposób szczególny akcentować wychowanie religijne i dotyczyć spraw nadprzyrodzonych. W schematach tych zwraca się także uwagę na obowiązek pomocy rodzicom ze strony państwa, a szczególnie szkoły. Władze szkolne winny zapewnić chrześcijańskie wychowanie także w szkole, zaś rodzice są zobowiązani z pomocy katolickiej szkoły korzystać. W dokumentach tych napiętnuje się także tych, którzy przez stanowienie niewłaściwych praw podważają kompetencje rodziców lub Kościoła w zakresie wychowania.

W siódmym dodatku do przedstawionego jesienią 1963 r. schematu *De cura animarum* zamieszczono kilka ciekawych uwag odnoszących się do zakresu wychowania w rodzinie. Winno ono obejmować przekazanie zasad wiary, wprowadzenie w katechizację, przygotowanie do życia sakramentalnego, a zwłaszcza do małżeństwa. Słusznie zatem dodatek ten nazwano *De populi christiani institutione*.

Z przygotowanych przez Komisję ds. Sakramentów trzech schematów *De matrimonii Sacramento* na uwagę zasługują tylko schematy pierwszy i trzeci, gdyż schemat drugi, skrócony do 3-stronicowego wotum, pozbawiony został treści dotyczących wychowania dzieci. Szczególną uwagę w schematach tych zwrócono na rangę obowiązku chrześcijańskiego wychowania dzieci. Użyto w nich sformułowania, iż wychowanie stanowi *grave officium*, przez co - jak się wydaje - wyraźnie nawiązano do sformułowania zawartego w kan. 1113 KPK z 1917 r. Także tutaj podkreślono szczególne znaczenie odpowiedniego przygotowania do małżeństwa. O wielkim znaczeniu i trafności wspomnianych sformułowań może świadczyć także fakt, iż przywrócone je w trzeciej wersji schematu. W dyskusjach odnoszących się do tych schematów proponowano modyfikacje wymagań dotyczących rękopisów gwarantujących katolickie wychowanie dzieci w małżeństwach mieszanych oraz złagodzenie kar za niekatolickie wychowanie dzieci.

Dalsze śledzenie treści zawartych w tym schemacie jest utrudnione, gdyż nie został on przyjęty jako oficjalny dokument Soboru. Jednak można wyrazić przypuszczenie, iż treści te zostały wykorzystane przy redakcji innych dokumentów soborowych lub przy nowej kodyfikacji prawa kościelnego.

Także w schematach *Konstytucji o Kościele* poruszono zagadnienie wychowania dzieci w rodzinie. Choć są to wzmianki bardzo zwięzłe, to jednak zasługują na uwagę również dlatego, iż były to chronologicznie pierwsze sformułowania dotyczące wychowania dzieci w rodzinie, jakie zostały oficjalnie ogłoszone przez Sobór Watykański II; konstytucja ta została bowiem uchwalona już w 1964 roku. W jej schematach (z 1963 i 1964 r.) zwrócono uwagę na wielkie znaczenie wychowania dzieci w rodzinie, jego zakres i sposoby. Zadania rodziców w tym względzie podobne są do zadań biskupów; są oni bowiem pierwszymi zwiastunami wiary wobec swoich dzieci. Słusznie w drugim schemacie pominięto słowo "często", gdyż prawie zawsze są oni pierwszymi głosicielami wiary wobec dzieci. W dokumencie tym podkreślono - podobnie jak w schematach zaniechanych - iż w wychowaniu ważne jest nie tylko słowo, lecz także osobisty przykład rodziców. W drugim schemacie precyzyjniej określono też wzorzec wychowania; winno ono odbywać się nie tylko "w duchu chrześcijańskim", co jest określeniem mało precyzyjnym, dopuszczającym subiektywizm, lecz ma się odbywać "zgodnie z nauką chrześcijańską", co jest określeniem bardziej konkretnym.

Do grupy najważniejszych dokumentów roboczych Soboru należały bez wątpienia schematy *O Kościele w świecie współczesnym*. Chociaż nie zajmowały się one pierwszoplanowo wychowaniem, to jednak poświęcały temu zagadnieniu

także sporo uwagi. W pierwszym tak zatytułowanym schemacie (z lipca 1964 r.) podkreślono tylko prawo rodziców do religijnego wychowania swoich dzieci. Ponieważ schemat ten był bardzo skrótowy i małżeństwu poświęcał zaledwie jeden numer, w opublikowanym po kilku miesiącach dodatku do tego schematu (*Adnexum II*) - poświęconym już specjalnie małżeństwu i rodzinie - dokładniej określono znaczenie wychowania w rodzinie: jest to, obok rodzenia, jeden istotnych celów czyli ukierunkowań małżeństwa. Wymieniono w nim też dokładniej zadania wychowawcze rodziców (przygotowanie do chrztu, Eucharystii oraz do rozpoznania powołania). Z uwagi na kontrowersje wokół znaczenia owego dodatku, nie ma potrzeby dokładniejszego analizowania jego treści.

W schemacie z maja 1965 r. zaznaczono wyraźnie, iż rodzice mają prawo nie tylko do wychowania religijnego swoich dzieci (jak to było wyrażone w pierwszym schemacie), ale do pełnego czyli wszechstronnego ich wychowania. Do zakresu wychowania włączono też wyraźnie przygotowanie do małżeństwa. W kolejnej redakcji schematu ("Textus Recognitus" - z 12 listopada 1965 r.) sformułowania dotyczące wychowania zostały okrojone i pozostawiono tylko najistotniejsze: wskazano tylko na rangę tego obowiązku, ważniejsze sposoby jego realizacji oraz podkreślono znaczenie wychowania religijnego. Uzasadniona wydaje się teza, iż tego skrócenia nie dokonano z racji niedoceniań kwestii wychowania, lecz jedynie dlatego, iż dokument ten redagowano w okresie uchwalania deklaracji *O wychowaniu chrześcijańskim*, która dokładniej poruszała problemy wychowania. W ostatniej roboczej wersji schematu konstytucji *De Ecclesia in mundo huius temporis* doprecyzowano jednak niektóre wyrażenia. Zwrócono uwagę na następujące warunki i sposoby wychowania chrześcijańskiego: modlitwę rodzinną, udział ojca w procesie wychowania oraz zabezpieczenie przez władze świeckie prawa rodziców do wychowania dzieci zgodnie ze swymi przekonaniem.

Najważniejszymi dokumentami w omawianej obecnie kwestii wychowania były schematy specjalnie poświęcone wychowaniu chrześcijańskiemu. Choć najpierw nosiły one nazwę *De scholis catholicis*, a dopiero potem *De educatione christiana*, to wszystkie one w sposób zasadniczy odnosiły się także do wychowania w rodzinie. W pierwszym schemacie *De scholis catholicis* (z kwietnia 1963 r.) podkreślono oparcie obowiązku wychowania dzieci na prawie naturalnym. W schemacie przedstawionym po roku zwrócono szczególną uwagę na prawo rodziców do pomocy ze strony społeczeństwa, a zwłaszcza szkoły. W dołączonej szerszej wersji schematu powtórzono ponadto zawarte w KPK z 1917 r. określenie wychowania jako "gravissima obligatione", a jego rangę podkreślono także przez zwrócenie uwagi, iż to uprawnienie rodziców jest nienaruszalne i niezbywalne. O kształcie wychowania mają decydować rodzice, a państwo ma pomagać ten obowiązek wypełnić.

W pierwszym schemacie deklaracji *De educatione christiana* (z października 1964 r.) jeszcze wyraźniej wyakcentowano niektóre elementy rodzicielskiego obowiązku wychowania. Najważniejszym obowiązkiem rodziców jest wychowanie moralne i religijne dzieci, zapewnienie im pełnej formacji chrześcijańskiej i ludzkiej. Wydaje się, iż taka kolejność zadań nie pokrywa się z kolejnością ich realizacji, lecz wyraża priorytet wychowania religijnego i chrześcijańskiego. W tej dziedzinie nikt bowiem rodziców nie zastąpi. Mają oni obowiązek nie tylko osobistego wychowania chrześcijańskiego, lecz także obowiązek posyłania dzieci do szkół katolickich. Podczas dyskusji wielu ojców Soboru stawiało szkołom katolickim (i nie tylko) wysokie wymagania w zakresie

religijnej formacji dzieci.

W ostatniej dyskutowanej wersji tego schematu (przedstawionej po roku) przywrócono niektóre szczegółowe sformułowania, które wcześniej zostały pominięte (usunięte) i wprowadzono wiele znaczących uzupełnień dokładniej określających podstawy obowiązku wychowania, jego zakres (pełne wychowanie osobowe i społeczne) oraz optymalne warunki realizacji (pomoc społeczeństwa, zwłaszcza szkoły, zgodnie z zasadami pomocniczości i sprawiedliwości rozdzielczej). Wyraźnie zwraca się tutaj uwagę, że we wszystkich szkołach, a nie tylko w katolickich, wychowanie religijne i moralne powinno odpowiadać zasadom i przekonaniom wyznawanym przez rodziców. Zapewne redaktorzy schematu uważali, że znaczna większość (jeśli nie wszyscy) rodziców wyznaje religię katolicką lub chrześcijańską (co obecnie nie wszędzie odpowiada rzeczywistości). W *Relatio* do ostatniej redakcji schematu zapewniono ojców, iż w tekście ostatecznym znajdzie się jeszcze wyraźniejsze określenie obowiązku i zakresu chrześcijańskiego wychowania dzieci. Okaze się to przy analizie deklaracji przjętej ostatecznie przez Sobór.

Pod koniec Soboru uchwalono jeszcze dwa dokumenty, w których znalazły się pewne uzupełnienia do zaprezentowanych już treści odnośnie do wychowania dzieci przez rodziców. W początkowym schemacie pierwszego z tych dokumentów, *De apostolatu laicorum*, wskazano nową dziedzinę wychowania, jaką jest apostołstwo. W kolejnych dwu schematach tego dokumentu nie wniesiono nic ponadto to, co występowało w pierwszym schemacie lub w schematach innych (omówionych już) dokumentów. Dopiero w obu schematach z 1965 roku rozszerzono zapisy dotyczące wychowania chrześcijańskiego. Częściowo były to myśli wyrażone już w innych dokumentach, a częściowo całkiem oryginalne. I tak w ostatniej roboczej wersji omawianego dekretu dodano nowe sposoby przygotowywania dzieci do życia rodzinnego: ukazywanie własnym życiem świętości i nierozzerwalności małżeństwa oraz ochrona autonomii rodziny.

W początkowym schemacie deklaracji *De libertate religiosa* (z listopada 1964 r.) podkreślono tylko prawo rodziców do religijnego wychowania dzieci w domu i w szkole, co nie było nowością w stosunku do treści innych schematów. Natomiast w trzech schematach z 1965 roku coraz wyraźniej napiętnowano nadużycia władz świeckich nie respektujących prawa rodziców do religijnego wychowania dzieci.

Ogólne spojrzenie na wszystkie schematy dotyczące wychowania lub tylko wspominające problem wychowania dzieci przez rodziców pozwala na ustalenie, że początkowo dość szczegółowo określano prawa rodziców z tym związane, lecz w dużym stopniu było to nawiązywanie do tradycji nauki Kościoła w tym względzie. W trakcie dyskusji soborowych zaznaczyła się pewna tendencja do ograniczenia sformułowań dotyczących wychowania i poprzestawiania na ogólnikach. Jednak w końcowej fazie Soboru, zwłaszcza podczas czwartej jego sesji, pod naciskiem wielu ojców Soboru powrócono do sformułowań bardziej szczegółowych, konkretnych i precyzyjnych, które jednocześnie wszechstronniej wyrażały podstawy, zakres, sposoby i zabezpieczenia wychowania dzieci przez rodziców.

W żadnym ze schematów nie poruszono kwestii skutków niezdolności do realizacji celu wychowania potomstwa, zaś o skutkach wykluczenia tego celu wspomniano tylko ubocznie.

KINDERERZIEHUNG IN DER FAMILIE IN DER ARBEITSDOKUMENTEN DES 2. VATIKANISCHEN KONZILS

(Zusammenfassung)

Die Problematik der Kindererziehung ist zuerst in der Schemata *De castitate, virginitate, matrimonio, familia*, Schemata *De matrimonii Sacramento*, und *De cura animarum* behandelt. Später auch in der Schemata: *De Ecclesia, De praesentia efficaci Ecclesiae in mundo hodierno*, und verschiedenen Formen *De Ecclesia in mundo huius temporis*, aber auch in *De apostolatu laicorum* und *De libertate religiosa*. Der wichtigste aber Dokumente über Erziehung sind Schemata: *De scholasticis catholicis* und *De educatione christiana (Gravissimum educationis)*.

Wichtigste und interessante Inhalte bezüglich Kindererziehung in der Familie befinden sich in zwei aufgegebenen Schemata: *De castitate, virginitate, matrimonio, familia* und in *De matrimonii Sacramento*, und in zwei Schemata, die zur engültigen Fassung gekommen sind: *De Ecclesia in mundo huius temporis* und *De educatione christiana*. In diesen Dokumenten sind tiefe Aussagen über Bedeutung, Umfang und Formen der allgemeinen und christlichen Kindererziehung in der Familie. Besondere Schwerpunkt ist die religiöse und moralische Erziehung. Viel ist über Verhältniss zwischen Eltern und Schule geschrieben, und über notwendige Hilfe des Staates.

Przypisy

1. Jest to nauczanie Kościoła aktualnie obowiązujące. Wychowanie dzieci w rodzinie w świetle uregulowań przedsoborowych opracowane zostało przede mnie wcześniej ; zob. R. S z t y c h m i l e r . "Stabilność i rozwój norm dotyczących wychowania dzieci w rodzinie w nauczaniu Kościoła przed Soborem Watykańskim II ". "Ius matrimoniale" 3:1992 s. 17-49. Zaś dalszy rozwój nauczania Kościoła w tej materii prześledzić można w : t e n ż e . Doktryna Soboru Watykańskiego II o celach małżeństwa i jej recepcja w Kodeksie Prawa Kanonicznego z roku 1983. Lublin 1993 s. 228-243, 340-344, 396-407.

2. Na temat formalnej strony redagowania schematów soborowych zob. R. S z t y c h m i l e r . "Redakcje schematów dokumentów Soboru Watykańskiego

II dotyczących celów małżeństwa" W: *Ius matrimoniale* . T. 4. Lublin 1993 s. 13-38.

3. *Acta et documenta Concilio Oecumenico Vaticano II apparando. Series II - Praeparatoria. Vol. I - III. Typis Polyglottis Vaticanis 1964-1969* dalej będę używał skrótu: ADVP vol. II p. III s. 909 nr 13 .

4. Tamże s. 932.

5. Tamże: "Parentum officium grave et devinitus sancitum est, praeserim verbo et exemplo prolem propriam educare non solum quoad naturalia et terrena, sed prae aliis quoad supernaturalia et aeterna". W odnośniku dokument powołuje się na kan. 1113 KPK z 1917 r.

6. Tamże "Parentes ... curare debent ut non tantum neonati quam primum fieri potest in vita supernaturali renascantur , sed etiam ut iam a prima aetate religiose educantur praesertim quoad elementa religionis christiane rectamque observantiam legis evangelicae". W przypisie powołano się na kan. 770 KPK z 1917 r.

7. Tamże.

8. Tamże s. 933 nr 33-34 ; nr 34: "Auctoritati civili iustas parentum et Ecclesiae iura laedere non licet, ut nempe filii recte et christiane etiam in scholis educantur".

9. Tamże nr 34 : "parentum enim ius et officium est diligenter cavere, ne filii scholas vel associationes adeant in quibus vel religio vel morum integritas in proximo periculo versetur, quod saepe obtineri nequit nisi expensis, quae familiae solvere non valent".

10. Tamże s. 934 nr 36 : "Damnat insuper S. Synodus theorias omnes, quibus quocumque modo abnegantur Ecclesiae et familiae iura quoad puerorum educationem; vel quibus hac in re ius primum auctoritati civili attribuitur; eosque gravissime improbat, qui ad leges iniquas, de matrimonio et familia ferendas, directe dant operam vel formaliter cooperantur". W przypisie nr 26,s. 937 dodano : "Damnatio est necessaria ut ipsi catholici in re publica responsabilitatem habentes recte invigilent pro salvandis et promovendis iuribus familiae iuxta Ecclesiae doctrinam".

11. *Schema Constitutionis dogmaticae De castitate , matrimonio , familia, virginitate*.W: *Acta Synodalia Sacrosancti Concilii Oecumenici Vaticani II . Vol. I - IV. Typis Polyglottis Vaticanis 1970-1980* dalej będę używał skrótu: AS ; zob. vol. I p. IV s.718-771, a zwłaszcza s. 733-735 (nr 9 i 11) , s.745-746 (nr 16) s. 761-764 (nr 29), 31-32 i 34.

12. AS vol. II p. IV s. 751-826. Schemat ten nigdy nie był na Soborze dyskutowany. Sam schemat nie zawierał treści dotyczących wychowania.

13. Tamże s. 821.

14. Tamże s. 820: "7. Parentum obligationes . Pueri primis fidei rudimentis a parentibus erudiantur, qui etiam diligenter satagere debent ut illi usum rationis assecuti et sufficienter dispositi quamprimum ad sacram Synaxim accedant. Item, parentes curare tenentur ut filii cursus catechetico studiose et assidue frequentent, qui ipsis sive in schola destinantur. Ubi vero catechesis paroecialis et scholae catholicae forte deficient, pueri in doctrina christiana a parentibus plene erudiantur oportet."

15. AS vol. III p. VIII s. 1081; Już w przygotowanym w marcu 1962 r. przez tęże Komisję ds. Sakramentów w schemacie *De preparatione ad matrimonium* zalecało się (w numerze 8) pouczanie narzeczonych o wychowaniu dzieci. Zob. ADVP vol. II p. IV s. 385 oraz vol. III p. I s. 544.

16. *Schema voti de matrimonii Sacramento*, AS vol. III p.VIII s. 1145-1149, przedrukowany tamże na str. 467-473.

17. Tamże s. 471.

18. Tamże s. 770 (bp F. Streng, Bazylea-Lugano) : “ ... ad mentem can. 2319. Fere unanimiter exigitur, ut excommunicationes abrogentur ”.

19. AS vol. II p. I s. 259 i vol. III p. I s. 185. W kwestii tej wypowiadał się także (25 X 1963) kard. F. Tomasek: “Parentes gravissime obligati sunt primi fidei praecones esse [...] Educatio christiana in familia est practice unicum medium ad vitam religiosam puerorum in nonnullis regionibus”, AS vol. II p. III s. 357; nie tylko domyślnie, ale także *expressis verbis* domaga się ten kardynał wprowadzenia do schematu wyrażenia podobnego do zawartego w kan. 1113 KPK z 1917 r. Por. też *G. Caprile* (ed). II Concilio Vaticano II. Vol. I-IV. Roma 1966-1969; zob. vol. III s. 139-140.

20. AS vol. II p. I s. 270 i vol. III p. I s. 297.

21. Korektę tę wprowadzono zgodnie z wnioskami przedstawionymi w tej sprawie przez biskupów pomocniczych z Katowic i Lublina (H. Bednorz i J. Mazur). Zob. AS vol. II p. III s. 85 oraz vol. II p. IV s. 258. Fragmenty ich wystąpień oraz krótkie omówienia zamieszcza też : *G. Sciubba*. La famiglia nell ' ottica ecclesiologica del Concilio Ecumenico Vaticano II. Roma 1984 s. 28 i 31.

22. AS vol. III p. I s. 185.

23. Tamże s. 297.

24. AS vol. III p. V s. 131. Podobną treść zawarto też w “Adnexum II” (z września 1964, będącym dodatkiem do tego schematu). Zob. tamże s. 164.

25. Tamże s. 132: Parentum ius educandi prolem in sacra religione secundum priopriae conscientiae praecepta omnino in tuto ponatur. "Uwagi do tego sformułowania" zob. AS vol. III p. VI s. 63-64.

26. Tamże s. 133.

27. Tamże s. 164.

28. Tamże s. 160.

29. AS vol. IV p. I s. 479 (nr 61).

30. Tamże s. 478 (nr 61).

31. Tamże s. 480 (nr 62).

32. Charakterystyczna była w tej kwestii wypowiedź bpa H. Bednorza z Katowic: "Wspólne dobro całej ludzkości wymaga, aby rodzina lepiej niż obecnie wywiązywała się z obowiązków wychowawczych. Niestety, warunki współczesnego życia ludzkiego nie sprzyjają temu. Prawie wszędzie bowiem zauważamy silną tendencję zrzucania obowiązków wychowawczych na szkołę, Kościół, organizacje społeczne. A jednak rodzina powinna być w pełni wychowawcą swoich dzieci, zwłaszcza w okresie przedszkolnym, kiedy kładzie się fundamenty pod rozwój silnej osobowości ludzkiej. Kościół chętnie pomaga rodzinie w tym zakresie, np. przez wczesną spowiedź i Komunię św. dziecka. Rodzina powinna współpracować ze wszystkimi instytucjami wychowawczymi, zwłaszcza ze szkołą i Kościołem, aby dziecko jak najdłużej było z nią związane [...] Dlatego należy rodziców napominać, aby nie przerzucali swoich obowiązków wychowawczych na kogoś innego i aby w rodzinach pielęgnowano wspólną modlitwę rodziców i dzieci"; zob. AS vol. IV, p. III, s. 89-90. Por. *Z. Czajkowski*. Ostatnia sesja Vaticanum II. Warszawa 1966 s. 90-91, gdzie przekład tekstu jest niesolidny.

33. Zob. AS vol. IV p. VI s. 485 (relatio).

34. *Schema Constitutions pastoralis De Ecclesia in mundo huius temporis*.

Textus recognitus; tamże s. 477. Obszerna wypowiedź w tej sprawie została przytoczona przy omawianiu celu zrodzenia.

35. Tamże s. 476 (nr. 52) oraz s. 485 (relatio). Redaktorem schematu chodziło m.in. o podkreślenie znaczenia modlitwy rodzinnej, lecz wyrazili to niejasno.

36. Tamże s. 479 (nr 56) oraz s. 491 (relatio). Chodziło tu o możliwość wyboru spośród różnych powołań.

37. AS vol. IV p. VII s. 273. Zob. też p. VI s. 485.

38. AS vol. IV p. VII s. 276 (nr 52): “Benevola animi communicatio communeque coniugum consilium necnon sedula parentum cooperatio in filiorum educatione requiruntur. Praesentia actiosa patris eorumdem efformationi magnopere prodest”.

39. Tamże s. 276-277.

40. AS vol. III p. VIII s. 185-189.

41. Tamże s. 186.

42. Tamże s. 196-205.

43. Tamże s. 198 (nr Sa): “Parentes ... vi auctoritatis ex procreatione consequentis prolem educandi et gravissima obligatione tenentur et inviolabili ac inalienabili iure fruuntur, quae eas tantum patiuntur limitationes, quas ipsa lex naturalis vel divina positiva postulant. Quae educatio in sinu familiae a parentibus tradenda tanti ponderis est ...”.

44. Tamże s. 199. W numerze 6 i 7 tego schematu wyraźnie stwierdza się, iż władze świeckie winny zapewnić rodzicom wybór szkół oraz wychowanie moralne i religijne we wszystkich szkołach: “Publicae auctoritatis est rerum adiuncta ita ordinare ut huiusmodi moralis ac religiosa educatio omnibus possibilis fiat”. Zob. tamże s. 202.

45. Tamże s. 216-217. Schemat ten został poważnie skrócony i obejmował zaledwie 11 zwięzłych numerów.

46. Tamże s. 264: “Quamquam societas civilis externas condiciones materiales et organizatorias pro re scholastica praebet, tamen principia interna educationis praepimis fundamenta religiosa secundum conscientiam genitorum statuenda sunt”.

47. Tamże s. 265 (relatio): “Necesse est ut clarius pateat quod hic agitur non tantum de iure parentum exigendi scholas in quibus formatio christiana eodem gressu ac profana progreditur, sed etiam ut in scholis non catholicis possibilitas aperiatur formationem catechetica et educationem christianam completam accipiendi secundum principia libertatis religiosae”.

48. AS vol. IV p. IV s. 234 i 237.

49. Tamże s. 234-237.

50. Tamże s. 238. W poprzednim schemacie nie było zaznaczone, iż wymóg ten odnosi się do wszystkich szkół.

51. Racje tych zmian przedstawione zostały w relacji. Zob. tamże s. 260-265 i 283-284.

52. Tamże s. 283: “Clarius urgetur munus primarium familiae in educatione (in nr. 3, paragr. 1) et melius enucleatur missio educativa christianae familiae eiusque momentum, pro fide personali a prima aetate evolvenda atque pro participatione progressiva in societate humana et in populo Dei”.

53. Zob. tamże s. 285.

54. ADVP vol. II p. IV s. 484.

55. AS vol. III p. IV s. 683.

56. Został tylko przeniesiony do numeru 5. Zob. AS vol. III. s. 371.
57. AS vol. IV p. II s. 330.
58. Tamże s. 335. Yob. też *Caprile*. II Concilio vol. IV s. 177.